

se cizím jazykům. Usiloval v národě konservativním, hospodářsky málo vyvinutém a netečném k svému hmotnému povznesení, šířit smysl pro otázky praktické, zvelebování zemědělství, průmyslu i obchodu odbornými školami, zakládáním obecních knihoven, divadelních ochotnických společností. Filásoval, že chudý národ se dá snáze udržet v porobě nežli národ zámožný. Cím který národ vzdělanější a mravně povznesenější, tím že je také svobodnější a jeho vláda dokonalejší. Politická svoboda se nejjistěji zabezpečí vlastní vnitřní silou. Celý národ chtěl sjednotit k své pomoci; proto se pokoušel založit velký všekulturní spolek „Jednotu Komenského“. Veřejnost mu byla nejbezpečnějším štítem svobody; proto zamítal všeliké tajemnůstkářství před veřejností. Neuznával aristokracii rodovou ani aristokracii národní. Byl upřímný demokrat, ale protivila se mu „demokracie sprostoty“. Snášelivost národní pokládal za „nejkrásnější ze všech občanských ctností“.

Havlíček žil v době našeho politického dětství, přestal politicky působit v svém třicátém roce, tedy ve věku, kdy se obyčejně začíná teprve s činností politickou. Nemohl ovšem být nad výši politického života. Je-li někdo veliký, nutíme si jej rádi do velikosti v každém směru. Než v tom byl Havlíček nad své budoucí generace větší, že domýšlival každou otázku do posledních důsledků. Všude přinášel nové myšlenky, pravou revolucí důvěrnou proti potavadním ustáleným názorům.

Zastavení „Slovana“ v srpnu 1851 bylo předzvěstí dalších těžkých pronásledování nepohodlného českého žurnalisty. Přišel v listopadu 1851 v Kutné Hoře před porotu, pozdní květ, který občanstvu zbyl z blahé doby kvetoucí svobody. Na štěstí nebyl národ tak zotročen, aby vládě konal pochopské služby. Havlíček byl opět jednomyslně osvobozen, jako v dubnu 1849 od pražské poroty, když byl souzen pro kritiku oktrojírky. Pomýšlel na to, že si zajistí živobytí jako ekonom. Před vánocemi r. 1851 byl o 2. hodině s půlnocí v bytě přepaden a policejním komisařem v uzavřeném povoze vedne v noci odvážen do Brixenu v jižních Tyrolích. Havlíček tam strádal, odtržen byv od rodiny a od svého domácího živlu, jehož byl tepnou. Přišla tam za ním na konci jara 1852 žena, která chřadla do hrobu, s dcerkou. Po dvou letech je poslal domů. Sám setrval, nechtěje žádat o milost za to, čím se na něm tolik hřešilo proti spravedlnosti.

Když byla Havlíčkova činnost násilně doma přerušena, vta-

se v konfinaci k svým dřívějším plánům literárním. V Brixenu se utíkal častěji k verši. Tam byly dokončeny nebo nově napsány jeho nejvýznamnější básnické skladby.

Cestou do jižních Tyrol vznikla asi jeho myšlenka, že vyličí své zatčení v Brodě a svou deportaci v básni, jak psal již den po svém příjezdu do Brixenu Palackému. Hned také určoval její obsah, že ji provede humoristicky. V Tyrolských elegiích poskytl znamenitý kus k žalární poesii, která bývala oblíbenou obrannou zbraní proti politickým útiskům vládním. Nenásledoval příkladu proslulého spisu italského básníka a publicisty Silvia Pellicca, který pro vyličení svého věznění na Špilberku u Brna napsal svou skladbu víc do mol, místy i sentimentálně. Trpké křivkou ovládl Havlíček, jak bylo již v jeho povaze, humorem, vtípem a rozmarem. Zalíbilo se mu jemné ironisování Lud. Börne, které v Brixenu horlivě čítal, o úzkostlivých žalárních opatřeních jeho nočním zatčením ve Frankfurtě r. 1820. Havlíčkova ironie byla zřívavější. „Tyrolské elegie“ mají mnoho dojemné poesie, plyšující z velké osobnosti básnickovy, při líčení loučení s rodinou, s matkou, ženou a malou Zdeňkou. Jak básnicky dovedl vytěžit z vězení městečkem, kde se dá dávat oslovit borovským kostelíčkem, vládá však i zde svůj cit mužně. Do básně vložil Havlíček svůj osobný zájem politický, který v ní má vedoucí hlas. Politické podmínky se mu vybavují v celkovém pojetí jeho příběhu i při básnických obrazech. V Alpách na př. líčí „hory, skály ohromnější než je hloupost mezi národy, vedle cesty propast bezdná držka armády“. Politickou nesvobodu v Rakousku ironisuje svým výsměchem při rozmarné příhodě, když se splašili koně jeho ozbrojení průvodčí z vozu vyskákali a zajatec pak řídil koně: „Svěřiti svůj život také jednou koňům splašeným se mám bát? občan rakouský? což se mi může horšího již stát?“ Ve výrazu a v básnické technice „Tyrolských elegií“ se uplatnil vliv básní lidových všestranněji a původněji nežli v starších skladbách Havlíčkových.

Rozmarná látka „irské pohádky“ s humoristickým motivem antického Midáše — krále s dlouhými ušima — nechávala na Havlíčího našeho básníka zapomenout na vlastní osudy. Poznal ji zpracování českoněmeckého básníka Moritze Hartmanna. Havlíček se ujal vděčně této látky, rozmnožil vrchovatou měrou její humor, složil rozkošnou báseň Král Lávra, „veselou baladu“, kterou jí nazývá. Z cizí látky udělal báseň tak rázovitě českou, reali-

stickým podáním, postavami, smýšlením lidu, výrazem i formou, plynou a lehkou mluvou, jakých má česká literatura pořádku. Sílu svého humoru Havlíček vložil zejména v charakteristiku osob: měkkého, dobrého krále, matku holičovu, pravou ženu z českého lidu, která svým energickým vystoupením zachránila syna a napravila krále, české muzikanty, přicházející na bál irského krále s vrbovým kolíkem v base, a p. Epigramatický ostrý vtíp šlehne ovšem i do tohoto žertovného tónu. Pro báseň našel Havlíček formu v lidových písních, sedmiřádkovou strofu o nestejných verších.

K stejnému cíli jako v „Epištolách kutnohorských“ mířil Havlíček satirickou básní *Křest sv. Vladimíra*. Po prvé se s ní odvážili na veřejnost u nás r. 1877. Za vážnou filosofií náboženskou a sociální, za kritiku zastaralých zpátečnických zřízení, za praktické návrhy nejméně míněné nejostřejší a nejpůsobivější útok na absolutismus světský i despotismus hierarchický bezohledným zesměšněním. Historický kníže Vladimír, pokřtěný 988, o kterém se Havlíček dověděl víc z ruské kroniky Nestorovy, se mu hodil jen na titul. Jinak básník postupuje uvědomělým komickým parodujícím anachronismem: jesuítí, židé hlásí se u cara Vladimíra, když dal neposlušného starého slovanského boha Peruna ztýrat a umučit a vypsal konkurs na nové náboženství, do Ruska a všichni prohlašují svou církev za nej-církvovatější. Havlíček strhl absolutistickému despotovi a celému jeho dvoru etiketní posvátné roucho a představil je se slabostmi lidskými stupňovanými, s oporou policie a vojenských soudů, vykreslil i boha Peruna v hodně naturalistických úkonech jako strádajícího, který si zažívá své katě, propálené za poslední bouřky, kterému služba u cara vynáší jen tolik, že si může jen očichnout k pálenice a šňupat „haličského“; na to si musí přivydělavat, že dává studentům kondice z fyziky. To jsou však jen zevnější prostředky, z kterých proniká hluboké jádro ideové. Je to souhrn volných názorů filosofických o náboženství, jak je zjevovalo světu osvícenství XVIII. století, helenismus básnický i filosofický, filosofičtí vrstevníci Havlíčkoví, Feuerbach, Strausz a j. Tento názor potíral náboženství zjevené, božství vnuknuté člověku vyšší mocí, jemu je náboženství výtvozem ducha lidského, měnící se podle pokroku a vzdělanosti. Havlíček byl zasažen dále vývojem politických ideí své doby. Současná poesie politická potírala stejně, jako všechno otroctví politické, také církevní zpá-

nictví, zejména církev katolickou, její hierarchii, řád jesuitský; i zatemňování lidstva, Lenau, Freiligrath, Herwegh, G. Keller, i lidé Německo a j. Havlíček i zde uplatnil svůj postup v potírání absolutismu a jeho spojence, hierarchie: ne bouří hněvu a kletbou veršovaných, nýbrž řezavým výsměchem, nakupeným vtípem, s lehavou ironií. Poznalt, že k revoluci patří vykořeňovat z českých duší poddanský respekt k absolutním vladařům a hodnoštěním duchovním. Jeho myšlenka „církevní absolutismus poduš-ku světského“ se tu vrací jako základní motiv ouverturou. Církev-zřízení je jen prostředkem politické moci, prostředkem, kterým je jen bezpečně ovládá lid. Tuto moc Havlíček zakusil plnou měrou sám na sobě. Za svého redaktorství stál před vojenským souzením, ve vězení na Hradčanech a za mstivého pronásledování Kutné Hoře svůj hněv vyléval do bodavých, humorem sršících básních „Křtu sv. Vladimíra“. Báseň koncipoval, jak pověděl básník sám, již na Rusi, piloval ji až ve vyhnanství. Dobře v svých skladbách „Epištolách Kutnohorských“ a „Křtu sv. Vladimíra“ předvídal další vývoj.

Nejméně záhadami „o posledních věcech člověka“, o nesmrtelnosti duše se obírají dvě Havlíčkovy básně „Život věčný“ a „Hrob“ (1854), zlomky ze zamýšleného cyklu. Racionalisticky, z chemického stanoviska, chtěl básník žertovným způsobem poučovat o nekonečném běhu života lidského. V „Životě věčném“: smrt je jen znamením k novému aktu. Nesmrtelný duch žije v nesmrtelném těle. Tato materialistická filosofie je ještě hrůzněji vyjádřena v druhé básni „Hrob“: básník radí synkovi, aby se dal pohřbit pod lípu; ona z něho vyssaže toku medového, aby ho jeho donesou do úlu a medem z úlu si budou sladit hezké kávy. Je to humoristické podání vážné záhady života.

Pořádku Havlíček v Brixenu překládal, zejména z Mickiewicze některá hluboká disticha ze sbírky „Zdania i uwagi“.

Časem Havlíček v Brixenu pomýšlel na obsáhlejší práce literární, pracoval o nich již usilovně, zejména o populárních dějinách ruských, o výboru historického čtení a o jiných pracích; než Havlíček, tak vytrvalý v každém podniknutí, zamýšlené práce nekončoval. Tížily jej těžké nesnáze vnější, časté prohlídky a ještě víc muka duše, ukované v cizí tupé prostředí.

Havlíčkovu dílo literární není obsáhlé ani mnohostranné; hlavně satira se svými příznačnými druhy, epigramem, parodií a invectivou; v těchto druzích dosáhl Havlíček výše nejpřednějších

básníků světových. Jeho nadání básnické bylo jednostranné; dařilo se mu ve směrech a v oborech, v kterých mohl uplatnit svou převažující vlastnost, rozumovost. Jeho rozumovost jej pudila k tomu, že na př. již v Moskvě studoval spisy významného filosofického racionalisty J. G. Zimmermanna v době, kdy v střední Evropě — i u nás — ovládal myslí Hegel, že čítal osvícenské básníky Blumaura, Bürgera, Lessinga a j. Neměl básnické hloubky lyrické, onoho „arkanum“ v umění, jež „vyznačeno jest jistou neomezeností, nespoutaností, svobodou“, jak Havlíček sám charakterisoval umění v „Kapitole o kritice“. Neuplatňoval v své poesii cit; neskládal lyriku přírodní, nepsal s malou výjimkou básně milostné, protože se mu protivilo odhalování a rozbírání vlastního nitra. Bránila mu v tom jeho neúchylná mužnost. Středem jeho básnění jsou velké záhady života pospolitého. Při tvoření básnickém rozhoduje u něho ideovost a tendence. Jeho city prohlédá čtenář satírou a humorem. Básni vystíhal pravdu; byl poetickým realistou, realistou střízlivě rozumovým. České literatuře však podal i vzor vnitřního verismu, dokonalou shodu mezi duší a mezi dílem básnickým: co kdy napsal, co mluvil a jednal, plynulo z jeho plného přesvědčení. Realisticky uměl Havlíček tvořit hlavně charaktery; v tom osvědčil vzácnou mistrnost a českost. Pro své výtvořiny básnické uplatňoval hlavně charakteristiku typickou; často v ní karikoval.

Nejvíce práce věnoval Havlíček formě. Mnoho zachovaných rukopisných památek nechává nahlédnout do jeho duševní dílny. Myšlenky si zpravidla zapsal napřed prozaicky, potom je vtěsňoval teprve do veršů, opět a opět je opravuje nebo i znovu zpracovává. Promýšlel zevrubně své plány, vlastní činnost ovládal plným povědomím a přísnou autokritikou spíše jako pořadatel vědecký nežli básník. Proto patří na př. kompozice k nejsilnějším stránkám básnické tvorby Havlíčkovy. Méně byl Havlíček obdařen básnickou invencí. Přijímal podněty nejen ze života, nýbrž i z knih, látkou, pojetím, situacemi. Literární historikové se předstíhovali v hledání paralel mezi Havlíčkem a mezi jeho čtenými básníky. Nelze na ty shody, často vzdálené a pochybné, klást důraz. U Havlíčka jsou podřadné a vždy samostatně upraveny k jeho účelům a pro jeho idey.

Výraz umění básnického hledal Havlíček v jednoduchosti. Prostota byla mu znakem pravdivosti vnitřního života. Vzor jednoduchosti viděl v lidové písni a vůbec ve výrazu lidovém a snažil

je vystihnout. Čelakovský i Erben v tradičním básnictví českém hledali vzory krásy básnické, Havlíček českost, význačnost a jadrnost. Básnická řeč Havlíčkova vyrostla z téže snahy. Po celý život bedlivě naslouchal lidu, aby zachytil charakteristické fráze, obraty a výrazy. Smysl pro charakterističnost a pravdivost u něho převládá i v mluvě. Řeč lidovou však nechce následovat. Havlíčkovi se dobře hodilo zrovna to, co jeho básníci předchůdcové odhazovali, co z řeči lidové ponechávali jako zbylý rmut. České idiotismy jsou u Havlíčka naneseny, souříděny; jeho českost výrazu je zhuštěna, jeho lidovost zmocněna, sebrána z mnohých individuí. I v tom je lidovost Havlíčkova, že proti jiným básníkům pracoval se zásobou slovní poměrně malou. A rovněž cizí slova v lidu užívaná, výrazy obsoletní a hrubé Havlíček jakožto charakteristické prostředky humorní a satirické rád jednostranně hromadil a zmocňoval. Jako jeho satira je charakteristická svým obsahem životním, tak i slovním; Havlíček dává přednost slovu osobitému, třeba hrubému, před uhlazeným. U Havlíčka nás tento naturalismus mluvy, trištátnost, ač tu často šel příliš daleko, neodpuze pro hluboký vnitřní obsah.

Své potomstvo zaujal Havlíček velikostí své osoby, svou bezvýhradnou neohrožeností a energií, svým vznešeným stanoviskem mravním, výší svých ideálů, které dovedl sblížit se životem, láskou k svobodě, vyvinutým citem spravedlnosti i svou ryzí českostí. Havlíček byl ve všem člověk budoucnosti. Psal verše, kterých málo bylo možno uveřejňovat, v politice hlásal a snažil se provádět zásady, k jakým se ještě dnes hlásí lidé nejpokrokovější, v žurnalistice zůstal nám vzorem posud nedostíženým, podobal příklad života velkého. Hlásí se k němu všechny strany.

V nejširších vrstvách, kterým se stal národním světcem, žije Havlíček hlavně tragikou svého osudu, svým mučednictvím. Přimlil se o to jeho malí mstiví odpůrcové, kterým bylo svěřeno zření národů. Zamítli mu žádost, aby se směl vrátit domů. Je mu připomínat si poslední chvíle jeho života, nejtvrďší rány, které jej po návratu z Brixenu na jaře r. 1855 čekali ve vlasti: doma našel milovanou choť zahrabánu, jmění, získané činností publicistickou, v nepatrných troskách; jeho síly, cítil, že jsou vytrpány zákeřnou nemocí, tuberkulosou. Nebyl ušetřen ani nejvyššího zklamání: když spěchal z vyhnanství, z těžkých myšlenek, staly mu v Německém Brodě tíživé starosti o existenci, byl

JAN JAKUBEC

~~49915~~

Knihovna FF MU Brno

257R000118

DĚJINY

LITERATURY

ČESKÉ

II.

OD OSVÍCENSTVÍ

PO DRUŽINU MÁJE

1934

NÁKLADEM JANA LAICHTERA

PRAHA

~~32.35~~

